

атмосфери в сім'ї, школі, дитячих дошкільних та позашкільних навчальних закладах на засадах гуманізму та демократизму; відмова від будь-яких форм фізичного та психічного тиску на дитину, насилля над її гідністю створення умов для повноцінного фізичного, інтелектуального, морального, естетичного й соціокультурного розвитку дитини; підвищення рівня загальної та педагогічної культури батьків і педагогів. На особливу увагу заслуговують питання формування у дітей цінностей сімейного життя, вивчення і засвоєння дітьми уміння орієнтуватися у різноманітних життєвих сферах, у культурній спадщині роду і народу при цьому толерантно ставитися до культури, традицій, звичаїв усіх народів світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина // Педагогіка та психологія. – 1997. – № 1. – С.144.
2. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, психологів, молоді і батьків. У 2-х т. – Полтава, 1994 – Т.1 (вид. 3-є) – 191 с..
3. Постовий В.Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї (історико-педагогічний аспект)// Педагогіка та психологія. – 1997. – № 1. – С. 185.
4. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи// Шлях освіти. – К., 1996. – С.24-25.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

УДК 37.034

Л.Л. Хоружа

ЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ХРЕСТОМАТІЇ З ЕТИКИ» В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО)

У статті йдеться про поліфункціональний зміст «Хрестоматії з етики» В.О.Сухомлинського: культурологічний, педагогічний, соціальний, також дидактичні, структурно-логічні особливості художніх мініатюр, які за своїм змістом визначають етичні орієнтири виховання особистості.

The cultural, pedagogical and social multi-functional traces of “The Reader of Ethics” of W.A. Sukhomlinskij are the main subject of the current article. The current publication also provides a brief analysis of the didactical, structural and logical specifics of the short stories, which' contents are mainly designed to reach the young audience and to form its ethical behavior.

«Хрестоматія з етики» В.О.Сухомлинського є джерелом ціннісних смислів етичного виховання школярів. Цінності – це предмет етики як «науки про моральне життя людини» (А.Швейцер), тому провідним завданням виховного процесу стає осмислення етики та етичних категорій, які визначають орієнтири моральних вчинків особистості. Саме ці завдання реалізовані В.О.Сухомлинським у «Хрестоматії з етики».

Художні мініатюри, створені Василем Олександровичем, знайшли чільне місце у змісті шкільної освіти. Останнім часом з'явилося чимало підручників, читанок для школярів у зміст яких автори включають ті чи інші твори з хрестоматії. Вибірковість підходу до текстів хрестоматії позбавляє читачів цілісності розуміння авторського задуму великого педагога-гуманіста України, який він вкладав у свій літературний доробок. Адже, навіть перше знайомство із змістом хрестоматії, засвідчує той факт, що В.О.Сухомлинський писав свої літературні мініатюри, спираючись на принцип цілісності, логічного і взаємопов'язаного доповнення одного матеріалу іншим, акцентуючи увагу читачів на основних етичних сферах людського життя: природі, людських стосунках, внутрішньому особистісному світу, праці людини тощо. Як зазначає у передмові до хрестоматії О.В.Сухомлинська, автору хрестоматії

вдалося «розглянути проблеми формування у підростаючого покоління моральної свідомості, моральних взаємин, моральної діяльності, моральних цінностей, отже усі сторони морально зрілої особистості»[2: 3].

Які ж основні моральні орієнтири у хрестоматії визначає автор? Він виокремлює їх як інтегративні поняття та характеристики – ідеальні взірці, до яких слід прагнути людині у своєму соціальному та особистісному розвитку.

У цьому контексті детальний аналіз «Хрестоматії з етики», на нашу думку, доцільно здійснити, визначивши такі питання:

- культурологічна основа мініатюр як методологія побудови науково-художнього доробку;
- педагогічна спрямованість циклів мініатюр;
- структурно-логічні особливості конструкції творів;
- цільова аудиторія, на яку розраховані твори;
- моральні висновки як виховні домінанти особистості.

Культурологічна основа мініатюр як методологія побудови науково-художнього доробку.

У культурологічному вимірі за своєю сутністю хрестоматійні художні мініатюри чітко віддзеркалюють основний предмет науки культурології, а саме: розкривають співвідношення природи і культури, спосіб мислення, життя, діяльність культурно-історичних суб'єктів тощо. За справедливим визначенням О.В.Сухомлинської «культурна, культурологічна складова художніх мініатюр є власно їх основою. І в кожній із них та в їх сукупності розкривається культурна (реальна чи уявна) цілісність, картина, що відображає різні аспекти, ситуації моралі, звичаїв, віри, мистецтва, природи в опреченому, конкретному, художньо-естетичному, емоційному вимірі...» [1: 3].

Являючись соціальною домінантою виховання особистості, культура є змістоутворюючою, інтегруючою його основою. Центром культурних проявів виступає дитина в розмаїтті її інтересів, ціннісних орієнтацій, переваг, усвідомлених мотивів вибору, здатності емоційно відгукуватись у різних ситуаціях. Аналізуючи зміст літературно-художніх мініатюр, можна дістати висновку, що всі вони на доступному для дитини рівні, розкривають глибокі культурологічні підвалини розвитку людини й суспільства. Цим культурологічним аспектам у різні часи дослідники приділяли чимало уваги. Наприклад, «метою культури є людина» – вважав Ф.Шиллер; «до культури належить те, що привнесла у природу людина» – стверджував А.Дистервег; «культура – це засіб людської діяльності» – знаходимо у Е.Маркаряна; «сутність культури виявляється у процесі саморозвитку людини, реалізації її творчого потенціалу» – доводять Н.Злобін, В.Межуєв [4] та інше.

Аналізуючи літературний доробок батька, О.В.Сухомлинська, виділяє у мініатюрах такі форми долучення дитини до культури:

- народна культура;
- природа як частина культури;
- шкільна культура;
- сім'я як культура;
- гендерна культура [1: 3-4].

Саме під впливом та за активної участі дитини у цих формах відбувається її сходження до моральних висот, визначаються конкретні етичні орієнтири, які виступають рушійною силою розвитку особистості. До них відносимо:

- життя (природу, саму людину);
- волю та права людини (забезпечення відповідної волі у досягненні культурно-освітніх цілей);
- Батьківщину (Україна як цінність, духовне життя людини будь-якої національності);
- спілкування та співробітництво як обмін цінностями національно-етнічних культур;

- красу (гармонія, спрямованість до поєднання людини, природи, продуктів праці, при якому виникає високе почуття краси діяльності);
- пізнання (культура мислення, культура творчості, самопізнання).

Усе це зазначено у восьми розділах хрестоматії: «Краса – радість життя», «Людина – це сила духу», «Людина – найвища цінність», «Повага й шанування старших», «Подорож до витоків думки», «Людина залишає себе в людині», «Гармонія праці, щастя й обов'язку», «Розвивай у себе співчуття». Більш чітко етичні орієнтири виховання прослідковуються у конкретних художніх мініатюрах, адже тільки їх назви вже акцентують на певних моральних якостях та цінностях. А саме: «Любов і жорстокість», «Легенда про любов», «Який слід повинна залишити на землі людина?», «Щастя та праця» та інші.

Таким чином, культурологічні основи виховання є підґрунтям визначення його етичних орієнтирів, які дозволяють у цьому процесі субординувати соціокультурні цінності, усвідомити людиною їх сутність та значущість.

Педагогічна спрямованість циклів мініатюр.

Безсумнівно, «Хрестоматія з етики» має практико-орієнтовну педагогічну спрямованість. Крізь кожну мініатюру, казку, оповідання проглядається глибока педагогічна сутність, особистість їх автора – Людини з великої літери, педагога від Бога, який сам є зразком етики, толерантного ставлення до людини.

Сюжетні лінії більшості творів є відображенням об'єкту і предмета педагогіки. Об'єктом називають реальну педагогічну дійсність, тобто те, що описує педагогіка. Її предметом є дослідження сутності, розкриття причин, умов розвитку й формування людської свідомості, визначення на цій основі особливостей навчання і виховання як спеціально організованого процесу. У цьому контексті визначити об'єкт і предмет кожного літературного твору хрестоматії видається зовсім нескладно, що підтверджує глибокі педагогічну, соціально-виховну задачі, які ставив перед собою В.О.Сухомлинський. Саме це прослідковується, наприклад, у таких творах: «Одні і ті ж слова», «Важко бути людиною», «Яблуко на верхівці», «Чому в людини болить серце» та інші.

Педагогічну спрямованість циклу мініатюр також підтверджує задум педагога-вченого: перетворити суспільні вимоги і норми до людини і її щоденну поведінку, внутрішні позиції, надати цим нормам особистісного змісту.

У хрестоматії В.О.Сухомлинському вдалося у художньо-образному вимірі показати шкільне життя і його особливості, соціально-педагогічну взаємодію вчителя з учнями і конкретною дитиною. Мініатюри такого спрямування корисні і для майбутнього вчителя, який може використати ситуації з творів для аналізу й самоаналізу, виявлення певних педагогічних помилок, формування власного педагогічного досвіду, професійної етики. О.В.Сухомлинська також звертає увагу на етичний дискурс, який може відбутися після опрацювання хрестоматії. У ній містяться оповідання «з елементами педагогічного дисонансу, коли педагогічно правильні, задекларовані школою і освітою коди, правила й приписи не спрацьовують у навчально-виховному процесі» [1: 4] і потребують від учителя пошуку творчих, нестандартних рішень. Це оповідання «Які ж ви щасливі», «Красиві слова і красиві діла», «Цікава наука арифметика», «Найкраща лінійка» та інші.

Таким чином, «Хрестоматія з етики» у професійно-педагогічному вимірі з позицій загальнолюдської моралі, норм етики, може допомогти педагогу розібратися у природі моральних цінностей, гармонізувати стосунки людини з навколишнім середовищем і з самим собою, спрямувати її до виявлення вищих вчинків: любові, добра, поваги, милосердя тощо.

Структурно-логічні особливості конструкції твору.

«Хрестоматія з етики» складена із творів різного жанру: казки, легенди, оповідання, притчі. За своїм змістом усі вони наповнені персонажами й подіями, які є зрозумілими й прийнятними дитиною. Читаючи твори, вона часто потрапляє не у вигадані ситуації, а реальні, в яких відбувається її щоденне життя, виникають проблеми й суперечності. За своєю внутрішньою структурою багато художніх мініатюр включають в себе ситуації морального вибору, моральні дилеми, передбачають самостійність висновків читача. У творах

представлено достатньо широке соціальне суб'єкт-суб'єктне оточення дитини: бабуся, мама, тато, вчитель, друзі, а також суб'єкт-об'єктне – Батьківщина, природа, результати праці людини тощо. Саме такий підхід дозволяє розширити зовнішні та внутрішні зв'язки дитини у класі, школі, соціумі, які спрямовані на становлення особистісних позицій.

У моральному виборі особистості задіяні такі етичні категорії як добро і зло, прекрасне і потворне, милосердя та байдужість, щирість і лицемірство, обов'язок та безвідповідальність. В.О. Сухомлинський дуже тонко ввів у контекст своїх художніх творів ідею щодо пошуку дитиною логічного зв'язка між існуючими моральними оцінками і власними судженнями, які дозволять їй зорієнтуватися у виборі способу своєї поведінки і вчинків. Чимало оповідань не мають чіткого завершення, а спонукають читача зробити необхідний висновок за того чи іншого героя. Наприклад, оповідання «Туга за батьківським словом» закінчується фразою: «...Олексій мовчав. На душі у нього було дуже сумно», або повчальна історія під назвою « Чому мати хвалить Миколая?», яка закінчується тим самим запитанням і вимагає від читача самостійної відповіді та інші.

Отже, рефлексивно-пошуковий підхід Василя Олександровича до структурно-логічної побудови творів хрестоматії слугує основою не тільки для формування у дитини моральних поглядів і понять, а й спонукає її до моральних суджень і оцінок, пошуку власної траєкторії вибору етичних рішень. Саме такі структурно-логічні особливості побудови автором творів розширили для вчителя методичні можливості їх використання у навчально-виховному процесі у різних дидактичних методах і формах: бесід, дискусій, обговореннях, моделюванні аналогічних або близьких за змістом ситуацій тощо.

Цільова аудиторія, на яку розраховані твори.

Читацька аудиторія хрестоматії – достатньо широка. Слухачами оповідань і казок можуть бути старші дошкільники, читачами – учні початкових класів та підлітки. В.О.Сухомлинський у змісті своїх творів чітко врахував психологічні особливості дітей саме цього вікового діапазону: особливості мислення, життєвого досвіду, розвитку моральних почуттів, актуальність проблем, які пов'язані з новотвореннями і соціальною ситуацією дитини цього віку.

Чому саме ці вікові межі розвитку дитини були цікаві великому педагогу? Думається, що він добре усвідомлював унікальність цього життєвого періоду для становлення особистості, коли закладаються основи її інтелектуального і духовного розвитку, активно відбувається процес соціалізації.

У цьому інтервалі життя людини моральний розвиток школярів розглядається як поступове досягнення гармонії та психолого-педагогічної єдності емоційно-почуттєвої та інтелектуально-раціональної сфер особистості, які забезпечують накопичення, усвідомлення та розвиток дитиною емоційно пережитих та особистісно прийнятих норм поведінки. Тому, так дбав Василь Олександрович про емоційне забарвлення своїх творів, що посилює у читача інтерес, позитивно впливає на сприйняття матеріалу, створює оптимальні умови для співучасті у подіях, про які йдеться. Адже, автор був переконаний, гуманізація виховання не можлива без емоційної складової як важливого психолого-педагогічного параметру особистісного становлення дитини у багатовимірному життєвому світі, формування в неї моральних орієнтирів життя. «Дитина, яка зазнала потреби в людині, стає дуже проникливою, сприйнятливою, чутливою до навколишнього світу, до людей, до вчинків, подій, стосунків між людьми» [3: 147].

У подачі матеріалу для різних вікових груп дітей прослідковується поєднання наступності та поступового ускладнення змісту. За таким принципом побудована і сама хрестоматія: від спілкування людини з природою до проблеми самоаналізу й самовдосконалення – у останніх її розділах.

Отже, дотримання В.О.Сухомлинським одного з найважливіших дидактичних принципів – врахування вікових особливостей дітей, дозволило досягти поставленої мети – з позицій цілісності та системності поетапно формувати у школярів провідні етичні цінності та норми поведінки.

Моральні висновки як виховні домінанти особистості.

Етичні виховні орієнтири сформульовані вченим у контексті єдності суспільних і особистісних інтересів особистості. У широкому соціальному контексті у хрестоматії вони визначаються в різних сферах взаємодії людини: із суспільством, природою, іншими людьми, батьками, самим собою тощо. Багато своїх художніх мініатюр автор саме закінчує моральними висновками.

Спробуємо виокремити етичні домінанти виховання особистості саме із творів хрестоматії, представивши їх, як моральні постулати, правила.

- «Найдорожче – рідна земля» («Найдорожче»);
- «Пташки не люблять тих, хто до них байдужий» («Що посієш, те й збереш»);
- «Головне, щоб ви були людиною» («Ваня старший і Ваня молодший»);
- «Людині потрібні не тільки праця та хліб, а й пісня» («Хліб, праця та пісня»);
- «Коли на материнському полі горе, слід забути про сперечання, гнів, образи, ненависть» («Материнська нива»);
- «Рана від слова загоюється, однак глибокий слід залишає» («Образливе слово»);
- «Вмілим рукам відкрив свої таємниці золотий папір» («Чотири аркуші золотого паперу»).

Можна навести чимало таких цитат з хрестоматії, вони у своїй сукупності визначають виховне ядро особистості, основу якого складають загальнолюдські цінності, норми і правила поведінки.

Процес усвідомлення особистістю моральних засад життя достатньо складний й довготривалий. Він потребує перевірених і особистісно зорієнтованих підходів, логіки та послідовності педагогічного супроводу: від ознайомлення дитини з етичними поняттями, знаннями, занурення у світ етичних норм буття до накопичення у свідомості оцінних суджень і практичних дій, які потребують морального вибору. Цю формулу морального розвитку особистості на конкретних прикладах життя вдалося В.О.Сухомлинському у стислому інтегрованому вигляді реалізувати у своїх літературних мініатюрах.

Цінний у широкому значенні літературний доробок В.О.Сухомлинського – «Хрестоматія з етики» ще мало досліджуваний науковцями-педагогами об'єкт, роздуми ж автора статті є лише незначним кроком щодо оцінки виховного, етичного потенціалу праці великого педагога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинська О.В. Художня спадщина В. Сухомлинського в культурологічному вимірі //Рідна школа, 2007. – № 1. – С.3-7.
2. Сухомлинський В.А. Хрестоматія по етике / Сост. О.В.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
4. Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання – Прес, 2005.

УДК 378. 013

О.О. Адаменко

ВАСИЛЬ ЗАХАРОВИЧ СМАЛЬ – ДОСЛІДНИК І ПРОДОВЖУВАЧ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються і узагальнюються основні педагогічні погляди В.О. Сухомлинського. Розглянуто внесок В.З. Смалья в дослідження і розповсюдження провідних педагогічних ідей науковця, письменника і педагога В.О. Сухомлинського.